

РЕЗЮМЕ

Л. М. Павлюк. Социальная компетентность как интегральная детерминанта социализации старших подростков.

В статье автор анализирует научные подходы к определению понятия «социальная компетентность». Определена структура и содержание интегральной детерминанты социализации старших подростков. Охарактеризованы компоненты и подкомпоненты социальной компетентности как интегральной детерминанты социализации старших подростков. Определены перспективные направления исследования этой проблемы.

Ключевые слова: социализация, социальная компетентность, социальное самоопределение, социальная уверенность, социальная активность, социальная ответственность, самоидентификация, социум, подростковый возраст.

SUMMARY

L. Pavlyuk. Social competence as an integral determinant of senior teenagers' socialization.

The author analyzes the scientific approaches to the concept of the «social competence». The structure and contents of the integral determinant of senior adolescents' socialization are determined. Components and subcomponents of social competence as an integral determinant of senior teenagers' socialization are characterized. The perspective directions of the research on this issue are defined.

Key words: socialization, social competence, social self-determination, social confidence, social activity, social responsibility, self identity, society, adolescence.

УДК 373.015.311

Н. А. Полтавська

ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО СТАРШОКЛАСНИКА

Характеризуючи ціннісно-орієнтаційний портрет сучасного старшокласника засвідчимо, що саме у старшому шкільному віці існують реальні можливості для ефективного формування духовних цінностей в учнів. Із сукупності факторів, що визначають особливості ціннісно-орієнтаційного портрету сучасної молоді слід виділити такі: докорінна зміна умов та соціальних механізмів соціалізації особистості, формування її життєвих установок і мотивів поведінки, а також способі адаптації до соціокультурної реальності; бурхливий розвиток процесів, пов'язаних із негативними сторонами глобалізації, посилення впливу мережі Інтернет та аудіовізуальних засобів масової комунікації. Саме в період юнацтва, самопізнання проходить вибір життєвих орієнтирів та ідеалів, що є необхідним у формуванні духовних цінностей.

Ключові слова: старшокласник, духовність, духовні цінності, формування, ціннісно-орієнтаційний.

Постановка проблеми. Сьогодні в час кризи моральності й правосвідомості, соціальної нестабільності, політичної дезорієнтації та дестабілізації молоді залишається дискусійним питання про те, які цінності (прийняті в суспільстві, сім'ї, в молодіжному середовищі) найбільше впливають на вибір і реалізацію життєвих цілей учнів старшого шкільного віку. Упродовж багатьох років спостерігалось відчуження людини від справжньої культури, національного коріння, традиції та цінностей. У

зв'язку з цим загострилася криза суспільної свідомості, активізувалися деструктивні процеси в дитячому та юнацькому середовищі. Практика виховної роботи засвідчує переважну орієнтацію більшості школярів на матеріальні блага, а не на духовні цінності.

Із сукупності факторів, що визначають особливості ціннісно-орієнтаційного портрету сучасної молоді, слід виділити такі: докорінна зміна умов та соціальних механізмів соціалізації особистості, формування її життєвих установок і мотивів поведінки, а також способі адаптації до соціокультурної реальності; бурхливий розвиток процесів, пов'язаних із негативними сторонами глобалізації, посилення впливу мережі Інтернет та аудіовізуальних засобів масової комунікації.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукової літератури дозволив охарактеризувати духовність як інтегральну якість особистості, що сприяє самореалізації в культурному просторі на основі вищих духовних цінностей, а духовні цінності як узагальнені смислові утворення, які відрефлексовані суб'єктом сприйняття та стають орієнтирами поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Указані визначення відповідно до загально-філософського і діяльнісного підходів дають можливість конкретизувати педагогічну мету щодо формування духовних цінностей старшокласників як створення умов для особистісного процесу оцінки й усвідомленого вибору духовних цінностей, що утвердилися в процесі історії людства, і процесу самовизначення, щодо певних ціннісних настанов, індивідуальної системи цінностей.

Проблема залучення школярів до духовних цінностей людства була предметом наукових досліджень багатьох педагогів та психологів (Ю. Алієв, Л. Виготський, Д. Кабалевський, Б. Ліхачов, В. Сухомлинський, Б. Теплов та ін.) [2; 3].

Мета статті полягає у розкритті ціннісно-орієнтаційного портрета старшокласника.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що ціннісні орієнтації учнів старшого шкільного віку не є внутрішньою однорідною структурою. Вони знаходяться у певній ієрархічній взаємозалежності, указують на можливий вибір вектора розвитку системи ціннісних орієнтацій старшокласників. Вибір того або іншого вектора розвитку в кожному конкретному випадку визначається вирішенням суперечності між орієнтацією на себе, спільності мікро- і макрорівнів або власне духовно-етичної смислової орієнтації.

Розбіжності між декларованими ціннісними конструктами свідомості й особистісними цінностями, що реально спонукають учнівську молодь до певних форм діяльності, можна пояснити такими чинниками:

- за умови адекватного усвідомлення цінностей їх включення в практичну регуляцію діяльності може не відбуватися через відсутність можливостей реалізації, наявності конкуруючих або суперечливих цінностей;
- реально діючі цінності не завжди адекватно усвідомлюються та вербалізуються учнем через обмеженість його інтелектуальних можливостей, дії захисних механізмів тощо;
- адекватно усвідомлювані цінності можуть неадекватно вербально репрезентуватися через мовні табу й інші перешкоди.

Суперечність сьогоденної системи освіти полягає в тому, що, з одного боку, вона орієнтована на формування культурних індивідів, які прагнуть до постійного самовдосконалення. З іншого боку, на жаль, подекуди превалює вузько-прагматична орієнтація стосовно того, що знання потрібні, перш за все, для вступу до вищого навчального закладу на конкретну спеціальність. Певним доказом існування такої орієнтації є система незалежного тестування по закінченню загальноосвітньої школи, яка безпосередньо пов'язана з вибором певних навчальних предметів, необхідних для вступу до конкретного ВНЗ. Інновації, що впроваджуються в освітню систему, мають бути спрямовані не лише на вузько-прагматичні інтереси та уподобання, а й повинні створити умови для залучення дітей до високих норм та цінностей культури, розвитку в дітей в ході освоєння будь-якого предмету культурних навичок взаємодій з природою, людьми, самим собою не в далекому майбутньому, а в повсякденному житті учня.

Процес розвитку ціннісної сфери особистості складний та багатоступеневий. Для школяра він організовується, передусім, цілеспрямованою виховною дією школи. Як відзначають психологи і педагоги, становлення у школярів ціннісних орієнтацій, які визначають напрям і зміст діяльності й активності особистості, критерії оцінок і самооцінок, починається в підлітковому віці. У молодшому шкільному віці лише виділяються особисті цінності, відбувається їх емоційне освоєння, правильний мотиваційний вираз, що закріплюється в практичній діяльності. У старшому шкільному віці стабілізуються основні психологічні характеристики особистості. При цьому різноманіття суспільних явищ набуває систематизованого, узагальненого характеру та відображається у свідомості старшокласника у вигляді понять і цінностей. Саме в цей період ціннісні орієнтації роблять суттєвий вплив на формування духовних

цінностей старшокласників, на вибір ними соціально значущої діяльності після школи, на формування їх соціальної активності.

Найважливіша особливість юнацького віку – активний пошук власних ідеалів, іноді суттєво відмінних від ідеалів попередніх поколінь, прагнення затвердитись у житті та ін.

Для старшого шкільного віку, крім традиційних цінностей соціуму, особливе значення має орієнтація на особисте спілкування, тому в становленні системи ціннісних орієнтацій важливу роль відіграє спілкування з однолітками, ситуації зіткнення з протилежними поглядами, думками. Процес становлення системи ціннісних орієнтацій може гальмуватися, зумовлювати виникнення феномена духовного інфантилізму, який останнім часом викликає неспокій все більшого числа психологів і педагогів. З одного боку, молодь швидше й краще пристосовується до нових умов життя, з іншого – у свідомості не формуються потреби в активній участі в житті суспільства. У системі ієрархії орієнтацій молоді намітився небезпечний для спадкоємності розрив із цінностей попередніх поколінь. Сучасна школа як соціальний інститут не здійснює функцію громадянського виховання, педагогічний процес не завжди відповідає соціальній ситуації, що склалася. У молодіжному середовищі відбувається небезпечне зниження орієнтацій молоді на духовні інтереси, розвиток особистості. Усе це свідчить про складність і неоднозначність процесу формування духовних цінностей у старшому шкільному віці.

Найхарактерніше для старшокласників – неоднорідність їх соціального стану. З одного боку, їх усе ще хвилюють проблеми, успадковані від підліткового віку – прагнення до самостійності, незалежності від дорослих, проблеми взаємовідносин з навколишнім світом тощо. З іншого боку – перед ними стоять завдання життєвого самовизначення. Таке поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників або «соціальна ситуація розвитку» (Л. Виготський) визначає й особливості процесу формування духовних цінностей саме в цьому віці [1].

В. Сметаняк зазначає, що «ціннісне самовизначення старшокласників виступає контрапунктом у розвитку особистості, здійснюючи величезний вплив на все подальше життя людини. Тому вивчення передумов, чинників, тенденцій і закономірностей ціннісного самовизначення в ранній юності, виявлення шляхів оптимізації ціннісних пошуків старшокласників є важливим завданням сучасної психолого-педагогічної науки» [4, 1].

Саме в період юнацтва, самопізнання проходить вибір життєвих орієнтирів та ідеалів, виявлення талантів і здібностей, що є необхідним у формуванні духовних цінностей старшокласників.

Юнацький вік – важливий етап розвитку розумових здібностей. Широта розумових інтересів часто сполучається у старшокласників з розкиданістю, відсутністю системи й методу. Іноді юнаки схильні перебільшувати рівень своїх знань і особливо розумових можливостей. Майже в усіх старших класах з'являється певна кількість байдужих, нудьгуючих учнів, яким навчання здається прозаїчним у порівнянні з уявленим цікавим життям. Збільшуються також індивідуальні розходження в рівні й спрямованості розумових інтересів і здібностей учнів. Розвиток пізнавальних функцій і інтелекту в юності має дві сторони – кількісну та якісну. Кількісні зміни – суть зміни у ступені, у рівні розвитку: підліток вирішує інтелектуальні задачі легше, швидше й ефективніше, ніж дитина молодшого віку. Якісні зміни – зрушення в структурі розумових процесів: важливо не те, які задачі вирішує людина, а яким чином вона це робить.

Юнацький вік характеризується більшою диференційованістю емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів, а також підвищенням самоконтролю і саморегуляції. Юнацькі настрої значно більш стійкі й усвідомлені. Найважливіший психологічний процес юнацького віку – становлення самосвідомості та стійкого образу «Я».

На сьогодні проблема формування духовних цінностей полягає, передусім у розумінні кожною людиною тих критеріїв, що становлять основу поняття «духовна цінність». Так ставлення учня до духовних цінностей пов'язується з рівнем усвідомлення ним значущості духовних цінностей для людини, наявністю внутрішньої свободи, яка дає можливість сприймати певні духовні цінності, що викликають у нього почуття прекрасного. Важливою постає наявність пізнавального інтересу до духовно-ціннісної проблематики, вміння виокремлювати проблеми духовного розвитку людини та суспільства в різних проявах життєдіяльності (наука, мистецтво, міжлюдські стосунки тощо). Найскладнішим, на нашу думку, є питання щодо визнання сучасною молоддю необхідності наявності духовних цінностей у житті людини.

Юнацький вік – не просто деяка фаза «підготовки до життя», але й надзвичайно важливий етап життєвого шляху, що володіє самостійною абсолютною цінністю. Чи будуть юнацькі роки щасливими і творчими або ж залишаться в пам'яті сьогоднішнього школяра як заповнені дрібними конфліктами, зубрінням і нудьгою, багато в чому залежить від атмосфери, що панує в його школі, та від його власних відносин з учителями.

Юнацька особистість ніколи не буває однозначною, вона завжди суперечлива й мінлива. Найпоширеніша помилка вчителів – невміння розглянути глибинні властивості, ядро особистості старшокласника, оцінка

його за якимись усередненими, формальними й зовнішніми показниками. Центральний психологічний процес юнацького віку – розвиток самосвідомості, що спонукає особистість порівнювати всі свої прагнення й учинки з визначеними принципами й образом власного «Я». Юнацький вік – це період вироблення світогляду, переконань, характеру й життєвого самовизначення. Юність – час самоствердження, активного осмислення майбутнього, пора пошуків, надій, мрій.

У старшокласників, звичайно, яскраво виражене вибіркове ставлення до навчальних предметів. Потреба в значимих для життєвого успіху знаннях – одна з самих характерних рис нинішнього старшокласника. Це визначає розвиток і функціонування психічних процесів. Сприйняття характеризується цілеспрямованістю, увага – довільністю і стійкістю, пам'ять – логічним характером. Мислення старшокласників відрізняється більш високим рівнем узагальнення й абстрагування, поступово здобуває теоретичну й критичну спрямованість.

Юність – це період розквіту всієї розумової діяльності. Старшокласники прагнуть проникнути в сутність явищ природи та громадського життя, пояснити їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Майже завжди цей процес супроводжує бажання виробити власну точку зору, дати свою оцінку подіям, що відбуваються. Самостійність мислення в цьому віці здобуває визначальний характер і вкрай необхідна для самоствердження особистості.

Моральні й соціальні якості старшокласників формуються прискореними темпами. Цьому сприяє не тільки сензитивний період моральної зрілості, але й нова обстановка: зміна характеру діяльності, положення в суспільстві й колективі, інтенсивність спілкування. Більш виразними стають моральні поняття, оцінки, міцніють етичні переконання. Почуття дорослості стає глибше та гостріше. З'являється прагнення виразити свою індивідуальність; у деяких молодих людей це прагнення набуває гіпертрофованих розмірів. Будь-яким способом їм хочеться звернути на себе увагу, затвердити свою самобутність. У цьому віці високий інтерес до вічних проблем: сенсу життя, щастя, боргу, свободи особистості.

Аналіз теоретико-методологічних засад формування духовних цінностей засобами мистецтва, обґрунтування педагогічних умов підвищення ефективності досліджуваного процесу, зокрема специфіки використання комплексу мистецтв як засобу формування духовних цінностей особистості старшокласника та поступового нагромадження досвіду спілкування учнів із творами мистецтва в урочній та позаурочній діяльності, дозволяють виокремити таку структуру процесу включення старшокласників у спілкування із твором мистецтва: сприйняття

особистістю художнього образу як втілення духовної цінності – занурення особистості в проблематику цінностей через емоційно-діяльнісну співучасть – активізація емоційної чуйності на образ-цінність – катарсична реакція на співпереживання образу-цінності – емоційно-сміслові закріплення та інтелектуальне усвідомлення цінності особистістю – переведення ціннісної орієнтації у статус якості особистості, тобто її вираз у різних галузях повсякденного буття учня.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що саме в старшому шкільному віці існують реальні можливості для ефективного формування духовних цінностей в учнів. Саме в період юнацтва самопізнання проходить вибір життєвих орієнтирів та ідеалів, що є необхідним у формуванні духовних цінностей старшокласників і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Развитие личности и мировоззрения ребенка / Л. С. Выготский // Психология личности : Тексты. – М., 1982. – С. 161–165.
2. Кабалевский Д. Б. Педагогические размышления : избранные статьи и доклады / Д. Б. Кабалевский. – М. : Просвещение, 1986. – 192 с.
3. Лихачев Д. С. Письма о добром и прекрасном / Д. С. Лихачев. – Симферополь : Таврия, 1990. – 237 с.
4. Сметаняк В. І. Психологічні особливості ціннісного самовизначення старшокласників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. / В. І. Сметаняк. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.

РЕЗЮМЕ

Н. А. Потавская. Ценностно-ориентационный портрет современного старшеклассника.

Характеризуя ценностно-ориентационный портрет современного старшеклассника отметим, что именно в старшем школьном возрасте существуют реальные возможности для эффективного формирования духовных ценностей у старшеклассников. Из совокупности факторов, которые определяют особенности ценностно-ориентационного портрета современного старшеклассника следует выделить такие: существенное изменение условий и социальных механизмов социализации личности, формирование ее жизненных установок и мотивов поведения, а также способы адаптации к социокультурной реальности; бурное развитие процессов, связанных с негативными сторонами глобализации, усиления влияния сети Интернет и аудиовизуальных средств массовой коммуникации. Именно в период юношества, самопознания проходит выбор жизненных ориентиров и идеалов, которые являются необходимыми в формировании духовных ценностей.

Ключевые слова: старшеклассник, духовность, духовные ценности, формирование, ценностно-ориентационный.

SUMMARY

N. Poltavskaya. Value-oriented portrait of modern senior pupil.

Describing the value-oriented portrait of a modern senior pupil we can notice that exactly at this school age, there are real opportunities for the efficient formation of moral values of students. From totality of factors that determine features value-orientation to

the portrait of modern youth it follows to distinguish such : native change of terms and social mechanisms of socialization of personality, forming of its vital options and reasons of behavior, and also method of adaptation to sociocultural reality; rapid development of the processes, related to negative parties of globalization, strengthening of influence of the Internet network and audiovisual facilities of mass medea. In this period of youth and self-selection they choose vital references and ideals that are essential in the formation of moral values.

Key words: *senior pupil, spirituality, spiritual values, formation, value-oriented.*